

Włodzimierz Dzun

Gospodarstwa rolne o obszarze do 1 ha w procesie przemian systemowych i integracji z UE

Streszczenie: Na początku przemian systemowych w Polsce w strukturze obszarowej gospodarstw rolnych waŹne miejsce, szczególnie z punktu widzenia społecznego, zajmowały gospodarstwa o obszarze do 1 ha uŹytków rolnych. Ich liczba i udział w strukturze ogółu gospodarstw rolnych były silnie zróżnicowane regionalnie. W procesie przemian systemowych zmieniło się to znacząco, bardziej niŹ gospodarstw małych obszarowo powyŹej 1 ha. Wystąpiła bardzo silna tendencja do zmniejszania liczby tych gospodarstw oraz do porzucania i ograniczania produkcji rolnej. Jednocześnie w grupie takich gospodarstw nastąpił dynamiczny rozwój niewielkiej grupy wysokotowarowych gospodarstw specjalistycznych. Wprowadzona w 2012 r. zmiana definicji gospodarstwa rolnego radykalnie zmniejszyła tą grupę obszarową i zmieniła jej strukturę. W artykule podjęto analizę zmian w tej grupie obszarowej w procesie przemian systemowych i integracji z UE pod kątem podstawowych kryteriów „nowej” definicji gospodarstwa rolnego. Nowa definicja wyeliminowała gospodarstwa nieprowadzące działalności rolniczej i gospodarstwa osób fizycznych (poza ekologicznymi) z niewielką produkcją rolną (muszą osiągnąć przynajmniej jeden z określonych progów produkcji).

Słowa kluczowe: gospodarstwa rolne – definicje, grupa obszarowa 0–1 ha UR, produkcja rolnicza, wielkość ekonomiczna, zróżnicowanie regionalne.

1. Wstę

Analiza zmian strukturalnych w gospodarstwach rolnych zdecydowanie najczęściej jest prowadzona według grup obszarowych. W grupowaniu tym bardzo interesującą i waŹną grupą, szczególnie z punktu widzenia społecznego, jest grupa gospodarstw o obszarze do 1 ha uŹytków rolnych (UR) włącznie (por. Zegar 2009, s. 46–48). U progu przemian systemowych grupa ta liczyła około 1,7 mln gospodarstw rolnych. Poza niewielkimi wyjątkami były to gospodarstwa indywidualne (gospodarstwa osób fizycznych) (GUS 1992, s. 82, 97, 98). Zdecydowana większość

Prof. dr hab. Włodzimierz Dzun, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, wdzun@upcpcoczta.pl.

tych gospodarstw prowadziła produkcję rolniczą wyłącznie na samozaopatrzenie lub głównie na samozaopatrzenie, przeznaczając na rynek, przede wszystkim lokalny, tylko nadwyżki tej produkcji. Niewielka część tego typu gospodarstw prowadziła także działalność typowo towarową, przede wszystkim w ramach tzw. działów specjalnych¹.

W procesie przemian systemowych i integracji z UE omawiana grupa obszarowa gospodarstw rolnych przeszła bardzo głębokie przemiany. Silnie zmniejszyła się zbiorowość tych gospodarstw, a w jej strukturze szybko wzrastał udział gospodarstw porzucających lub silnie ograniczających produkcję rolniczą. Tendencja ta wyraźnie widoczna była także w małych obszarowo gospodarstwach powyżej 1 ha UR (patrz szerzej Dzun 2009; 2013a). Zdecydowanie uwidoczniła się więc konieczność nowego zdefiniowania kategorii „gospodarstwo rolne”. Przede wszystkim postulowano wyeliminowanie ze zbiorowości gospodarstw rolnych podmiotów nieprowadzących działalności rolniczej, ale były także postulaty wyeliminowania gospodarstw nieposiadających UR (fermy, pieczarkarnie itp.) (Zegar 2009, s. 17–19). Konieczność zmiany statystycznej definicji gospodarstwa rolnego wynikała także z potrzeby dostosowywania się do standardów unijnych stosowanych w klasyfikacji gospodarstw rolnych oraz do definicji wykorzystywanych w rejestrach administracyjnych i prawodawstwie krajowym. W rezultacie w 2012 r. GUS wprowadził nową statystyczną definicję (zwaną dalej „nową” definicją), zgodnie z którą „gospodarstwo rolne” to jednostka wyodrębniona pod względem technicznym i ekonomicznym, posiadająca odrębne kierownictwo (użytkownik lub zarządzający) i prowadząca działalność rolniczą². Jednocześnie GUS doprecyzował definicję „gospodarstwa

¹ Działy specjalne produkcji rolnej to: uprawy w szklarniach i ogrzewanych tunelach foliowych, uprawy grzybów i ich grzybni, uprawy roślin „in vitro”, fermowa hodowla i chów drobiu rzeźnego i nieśnego, wylęgarnie drobiu, hodowla i chów zwierząt futerkowych i laboratoryjnych, hodowla dżdżownic, hodowla entomofagów, hodowla jedwabników, prowadzenie pasiek oraz hodowla i chów innych zwierząt poza gospodarstwem rolnym. Produkcja rolnicza w działach specjalnych przekraczająca określone progi ilościowe (np. 25 m² upraw w szklarniach, 50 m² upraw w tunelach, 25 m² upraw grzybów, chów 100 sztuk drobiu rzeźnego, 80 sztuk drobiu nieśnego, 80 pni pszczelich itd.) była opodatkowana podatkiem dochodowym od osób fizycznych.

² Do działalności rolniczej zalicza się: działalność związaną z uprawą roślin oraz chowem i hodowlą zwierząt, która obejmuje: wszystkie uprawy rolne (w tym również uprawę grzybów), warzywnictwo i ogrodnictwo, szkółkarstwo, hodowlę i nasiennictwo roślin rolniczych i ogrodniczych, chów i hodowlę zwierząt gospodarskich, tj. bydła, owiec, kóz, koni, świń, drobiu, królików, pozostałych zwierząt futerkowych, pozostałych zwierząt utrzymywanych dla produkcji mięsa, (np. dziki, sarny, daniele), pszczoł oraz działalność polegającą na utrzymaniu gruntów rolnych już niewykorzystywanych do celów produkcyjnych według zasad dobrej kultury rolnej przy zachowaniu wymogów ochrony środowiska (zgodnie z normami).

rolnego osoby fizycznej”³ i „gospodarstwa osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej”⁴.

W rezultacie status gospodarstwa rolnego utraciły wszystkie gospodarstwa (osób fizycznych i osób prawnych; zarówno gospodarstwa do 1 ha UR jak i gospodarstwa 1 ha UR i więcej) nieprowadzące działalności rolniczej, a także gospodarstwa osób fizycznych o obszarze poniżej 1 ha UR (w tym nieposiadające UR) prowadzące działalność rolniczą, ale realizujące produkcję rolniczą poniżej jednoznacznie określonych progów tej produkcji, z tym że progów tych nie stosuje się do gospodarstw ekologicznych. Zastosowanie tej definicji spowodowało nie tylko duże zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych, szczególnie w grupie gospodarstw 0–1 ha UR, ale także znaczące zredukowanie wielkości podstawowych środków produkcji (ziemi, pracy oraz kapitału) będących w dyspozycji tak zdefiniowanych gospodarstw rolnych.

W przedstawianym opracowaniu analizie poddano zmiany w gospodarstwach rolnych o obszarze 0–1 ha UR w latach 1990–2013, z tym że w latach 1990–2010 wyodrębnionych zgodnie z definicją gospodarstwa rolnego obowiązującą w tym okresie (zwaną dalej „starą” definicją). W analizie tej szczególną uwagę zwrócono na zmiany tych cech, które stały się podstawą „nowej” definicji gospodarstwa rolnego 0–1 ha UR (wyeliminowanie gospodarstw nieprowadzących działalności rolniczej oraz gospodarstw z niewielką produkcją rolniczą). Natomiast duże problemy nastręcza analiza porównawcza zmian w latach 2010–2013, gdyż Powszechny Spis Rolny 2010 przeprowadzony został z wykorzystaniem „starej” definicji, natomiast ostatnie badanie GUS z 2013 r. (reprezentacyjne badanie „Struktura

³ **Gospodarstwo rolne osoby fizycznej (gospodarstwo indywidualne)** to gospodarstwo będące własnością lub znajdujące się w użytkowaniu osoby fizycznej, o powierzchni co najmniej 1 ha użytków rolnych (UR) lub o powierzchni poniżej 1 ha UR (w tym bez użytków rolnych), jeżeli spełnia co najmniej jeden z niżej wymienionych progów: 0,5 ha plantacji: drzew lub krzewów owocowych, warzyw, truskawek, chmielu; 0,3 ha szkółek sadowniczych i ozdobnych; 0,1 ha upraw (warzyw, truskawek, kwiatów lubi roślin ozdobnych) pod osłonami lub tytoniu; 25 m kw. grzybów jadalnych; 10 sztuk bydła ogółem; 5 sztuk krów; 50 sztuk świń ogółem; 10 sztuk loch; 20 sztuk owiec lub kóz ogółem; 100 sztuk drobiu ogółem; 5 sztuk koni ogółem; 50 sztuk samic królików; 5 sztuk samic pozostałych zwierząt futerkowych; 10 sztuk dzikich zwierząt utrzymywanych do produkcji mięsa; 20 pni pszczelich.

⁴ **Gospodarstwo rolne osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej** to gospodarstwo rolne prowadzone przez osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej, którego podstawowa działalność jest zaliczana według Polskiej Klasyfikacji Działalności do sekcji A, dział 01, grupy: 01.1 – uprawy rolne inne niż wieloletnie, 01.2 – uprawy roślin wieloletnich, 01.3 – rozmnażanie roślin, 01.4 – chów i hodowla zwierząt, 01.5 – uprawy rolne połączone z chowem i hodowlą zwierząt (działalność mieszana), 01.6, klasa 01.61 – działalność usługowa wspomagająca produkcję roślinną (utrzymywanie gruntów w dobrej kulturze rolnej przy zachowaniu wymogów ochrony środowiska), a także niezależnie od zaklasyfikowania działalności podstawowej, gdy w gruntach użytkowanych przez jednostkę powierzchnia użytków rolnych wynosi 1 ha i więcej lub prowadzony jest chów/hodowla zwierząt gospodarskich.

gospodarstw rolnych”) zostało zrealizowane z wykorzystaniem „nowej” definicji gospodarstwa rolnego (patrz szerzej Dzun 2016b). Zasadniczo mamy tu dwa różne zbiory gospodarstw rolnych: dla 2010 r. utworzony według „starej” definicji, a dla 2013 r. według „nowej” definicji. W tym wypadku zmiany wielkości tych zbiorów i podstawowych ich cech wynikają przede wszystkim ze zmiany definicji gospodarstwa rolnego i w niewielkiej części także z naturalnych zmian będących efektem wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań rozwoju tej grupy gospodarstw rolnych. Oczywiście bardzo interesujące byłoby poznanie zmian wynikających tylko ze zmiany definicji i tylko ze zmiany społeczno-ekonomicznych uwarunkowań. Byłoby to możliwe, gdyby GUS wydzielił ze zbiorowości dla 2010 r., wyliczonej według „starej” definicji, zbiorowość wyliczoną według „nowej” definicji. Jednak GUS przedstawił tylko kilka podstawowych danych o gospodarstwach rolnych 0–1 ha UR z 2010 r. wyliczonych według „nowej”. Dlatego też w analizie zmian w okresie 2010–2013 wykorzystano zarówno jedną, jak i drugą możliwość porównań, dopiero bowiem takie porównanie daje pełny obraz zmian.

Podstawowym materiałem badawczym są publikowane i niepublikowane wyniki Powszechnych Spisów Rolnych (PSR) z lat 1996, 2002 i 2010 oraz reprezentatywnych badań struktury gospodarstw rolnych z lat 2005, 2007 i 2013 realizowanych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) a także Roczniki Statystyczne GUS w zakresie rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. W analizie wykorzystano ponadto wyniki badań placówek naukowych, w tym szczególnie Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PiB i Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN oraz literaturę naukową z zakresu przedmiotu badań.

2. Zmiany liczby gospodarstw 0–1 ha UR, wyposażenia ich w użytki rolne i udziału w zbiorowości ogółu gospodarstw rolnych w latach 1990–2013

U progu przemian systemowych, w warunkach dużej nierównowagi na rynku rolno-żywnościowym, grupa indywidualnych gospodarstw rolnych (gospodarstw osób fizycznych)⁵ o obszarze 0–1 ha UR była stabilna i oscylowała wokół 1,7 mln (1719 tys. w 1985 r., 1730 tys. w 1988 r., 1712 tys. w 1989 r., 1691 tys. w 1990 r.)⁶.

⁵ Funkcjonowała też niewielka liczba tego typu gospodarstw rolnych osób prawnych (w tym okresie państwowych i spółdzielczych). Najczęściej były to działki rolne różnych instytucji wykorzystywane do niewielkiej uprawy warzyw i ziemniaków na potrzeby pracowników. Także wiele instytucji, szkół, szpitali itp., prowadziło na bazie działek rolnych i odpadów ze stołówek lub przetwórstwa rolnego niewielkiej skali chów zwierząt gospodarskich (przede wszystkim trzody) na potrzeby pracownicze (np. stołówki pracownicze). Jednak brak jest dostępnych danych co do liczby i struktury tego typu gospodarstw.

⁶ Dane dla lat 1985 i 1988 skorygowano ze względu na zmianę od 1989 r. definicji indywidualnego gospodarstwa rolnego (podniesienie dolnej granicy z 0,5 ha powierzchni ogólnej do 1 ha UR).

W grupie tej zdecydowanie dominowały gospodarstwa indywidualne z UR (działki rolne do 1 ha UR – w 1988 r. 1684 tys.)⁷. Właściciele zwierząt gospodarskich (nieposiadających UR lub posiadających tylko do 0,1 ha UR), ze względu na trudności z zakupem pasz, było zdecydowanie mniej, a ich liczba ulegała stopniowemu zmniejszeniu – w 1985 r. 65 tys., a w 1988 r. 46 tys.). W użytkowaniu gospodarstw indywidualnych do 1 ha UR łącznie było 751 tys. ha UR⁸. Średnia wielkość gospodarstwa posiadającego UR w tej grupie obszarowej wynosiła około 0,45 ha UR (przeliczenia własne na podstawie GUS 1992, s. 82, 97, 98).

2.1. Zmiany w okresie obowiązywania „starej” definicji gospodarstw rolnych

W okresie intensywnych przeobrażeń systemowych (lata 1990–1996), charakteryzującym się radykalnym obniżeniem poziomu dochodów gospodarstw domowych, gwałtownym przekształceniem rynku produktów rolno-żywnościowych z rynku producenta na rynek konsumenta, zdecydowanym pogorszeniem rentowności produkcji rolnej oraz wystąpieniem dużych trudności ze sprzedażą produkcji rolnej (patrz szerzej Dzun 2015b, s. 33–45), analizowana grupa obszarowa zaczęła się wyraźnie zmniejszać i przeobrażać wewnętrznie. Znaczna część użytkowników działek rolnych i właścicieli zwierząt gospodarskich rezygnowała z działalności rolniczej lub radykalnie ograniczała zakres produkcji rolnej. Działki rolne będące w ich użytkowaniu przekształcane były w ogrody przydomowe i typowe działki rekreacyjne. Jednocześnie jednak niewielka liczba analizowanych gospodarstw, korzystając z dużej podaży ziemi rolnej i niskiego poziomu cen ziemi, powiększyła swoje gospodarstwa (w latach 1990–1996 prawie 61 tys.) i przeszła do wyższych grup obszarowych (około 2/3 do grupy obszarowej 1–3 ha UR). Równocześnie w ramach rozdysponowania Zasobu WRSP⁹, a także działów rodzinnych i prywatnego obrotu ziemią zwiększała się liczba użytkowników działek rolnych do 1 ha UR kupowanych lub przejmowanych nie tylko w celu prowadzenia działalności rolniczej, ale przede wszystkim dla celów rekreacyjnych i budowlanych lub uzyskania ubezpieczenia w KRUS (patrz szerzej Dzun 2015a) Natomiast w związku ze zniesieniem ograniczeń administracyjnych w tworzeniu gospodarstw specjalistycznych,

⁷ Generalnie GUS stosuje przedziały domknięte lewostronnie (np. 2–5 ha to jest 2,00 do 4,99), z wyjątkiem przedziału 1–2 ha, który obejmuje gospodarstwa o obszarze od 1,01 do 1,99 ha. W związku z tym w analizowanym przedziale (0–1 ha) znalazły się też gospodarstwa o obszarze od powyżej 0,99 ha do 1,0099 ha.

⁸ Stan na koniec 1989 r. Różnica między powierzchnią UR w gospodarstwach indywidualnych ogółem i powierzchnią UR w indywidualnych gospodarstwach rolnych (powyżej 1 ha UR).

⁹ Tylko w latach 1992–1996 w ramach rozdysponowania ZWRSP zostało sprzedane i wydzierżawione ponad 41 tys. ha UR, a do 2002 r. w sumie prawie 61 tys. ha UR w działkach do 1 ha.

w tym w ramach działów specjalnych, wyraźnie widoczna była tendencja rozwoju grupy gospodarstw wysokotowarowych, przede wszystkim ferm drobiarskich, pieczarkarni, szkółek drzew i krzewów owocowych, szkółek roślin ozdobnych itp.¹⁰ Jednocześnie w związku ze zmianami na rynku rolnym związanymi z rozwojem importu warzyw i owoców z krajów południowych oraz wzrostem cen energii widoczna była tendencja do likwidacji gospodarstw „szklarniowych”. W rezultacie tych wszystkich tendencji liczba gospodarstw ogółem w grupie obszarowej 0–1 ha UR w 1996 r. zmniejszyła się do 1019,7 tys. (w tym nieco ponad 17 tys. właścicieli zwierząt gospodarskich nieposiadających UR lub posiadających do 0,1 ha UR). Wśród tych gospodarstw zdecydowanie dominowały gospodarstwa osób fizycznych (tabela 1). Choć ich liczba w latach 1989–1996 zmniejszyła się z 1712 tys. do 1018,7 tys. (o 40%), to stanowiły one 99,9% ogółu gospodarstw w tej grupie obszarowej. Udział gospodarstw 0–1 ha UR w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych zmniejszył się z 44,3% do 33,2%. Jednocześnie w związku z przejściem części gospodarstw (z reguły większych obszarowo) do grupy gospodarstw powyżej 1 ha UR oraz ewolucją znacznej części gospodarstw osób fizycznych tej grupy obszarowej z gospodarstw ukierunkowanych dotychczas na produkcję rolną na gospodarstwa ukierunkowane w większym stopniu na rekreację, powierzchnia UR w tych gospodarstwach zmniejszyła się w nieco większym stopniu – o 49% (z 0,75 do 0,38 mln ha), a jej udział w ogólnej powierzchni UR ogółu gospodarstw indywidualnych zmniejszył się z 5,3% do 2,6%. Tak duże zmniejszenie udziału było efektem nie tylko zmniejszenia powierzchni UR w analizowanych gospodarstwach, ale także wzrostu powierzchni UR w gospodarstwach osób fizycznych w związku z dopływem ziemi popegeerowskiej (patrz szerzej Dzun 2015a, 2016a). W rezultacie średni obszar gospodarstwa posiadającego UR w analizowanej grupie obszarowej zmniejszył się z 0,45 do 0,40 ha UR.

Po 1996 r. społeczno-ekonomiczne uwarunkowania zmian w analizowanej grupie gospodarstw zasadniczo nie zmieniły się (patrz szerzej Józwiak 2003, s. 26–36; Dzun 2005, s. 91–95). Nie zmieniły się, a nawet nasiliły także dotychczasowe tendencje tych zmian w zbiorowości gospodarstw osób fizycznych. Jednocześnie jednak w atmosferze przygotowań do wejścia Polski do UE oraz związanych z tym oczekiwań radykalnej poprawy warunków gospodarowania w rolnictwie i poprawy sytuacji dochodowej rolników, użytkownicy działek rolnych, nawet jeśli zaprzestawali działalności rolniczej i faktycznie zmieniali charakter działki z produkcyjnego na rekreacyjny, to w ramach PSR 2002 deklarowali utrzymywanie statusu gospodarstwa rolnego. Należy także uwzględnić, że w okresie tym widoczny był napływ

¹⁰ W rejonach popegeerowskich w związku z dużą podażą tanich nieruchomości rolnych z Zasobu WRSP rozwój tego typu gospodarstw był widoczny w wyższych grupach obszarowych.

do tej grupy obszarowej z reguły większych działek rolnych (kwalifikowanych jako gospodarstwa rolne) tworzonych w rezultacie działów rodzinnych oraz zakupionych w ramach prywatyzacji Zasobu WRSP i prywatnego obrotu gruntami rolnymi. Utrzymywała się także tendencja rozwoju grupy gospodarstw specjalistycznych w ramach działów specjalnych. W rezultacie statystyczna liczba gospodarstw indywidualnych w analizowanej grupie obszarowej zmniejszyła się nieznacznie – tylko o 4%, a powierzchnia UR w ich użytkowaniu wzrosła o 5%. Jednocześnie w analizowanej grupie obszarowej znacząco zmniejszył się i tak już marginalny udział gospodarstw osób prawnych (tabela 1). W ich strukturze wyraźnie wzrósł udział (do 83%) nowo tworzących się gospodarstw prywatnych osób prawnych, a zmniejszył się zdecydowanie gospodarstw własności publicznej (do 17%). Był to przede wszystkim efekt postępującej prywatyzacji w sektorze państwowych gospodarstw rolnych.

Tabela 1. Zmiany w zbiorowości gospodarstw rolnych 0–1 ha UR w latach 1989–2010
Table 1. Changes in the group of farms 0–1 ha in the period 1989–2010

	1989		1996		2002		2010	
	liczba	UR	liczba	UR	liczba	UR	liczba	UR
Ogółem	–	–	1 019 729	379 666	977 087	396 526	715 008	256 351
w tym GI	1 712 000	751 000	1 018 752	379 026	976 852	396 482	714 871	256 324
GP	–	–	977	640	235	44	137	27
z dz. rolniczą	–	–	–	–	556 353	229 713	406 793	185 042
w tym GI	–	–	842 199	–	556 242	229 685	406 661	185 020
GP	–	–	–	–	111	28	132	22

Uwaga: zestawienie według definicji gospodarstwa rolnego obowiązującej do 2012 r. GI – gospodarstwa indywidualne, GP – gospodarstwa osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z PSR 1996, 2002 i 2010 oraz GUS 1993.

Source: own compilation based on PSR data 1996, 2002 and 2010 and GUS 1993.

Wejście Polski do UE i objęcie rolnictwa instrumentarium WPR zmieniło znacząco uwarunkowania występujące w funkcjonowaniu gospodarstw rolnych. (patrz szerzej Józwiak, Ziętara 2013) Pewna poprawa warunków gospodarowania w rolnictwie, a w szczególności wzrost cen produktów rolnych, zwłaszcza zwierzęcych, spowodowała początkowo tylko niewielkie przyspieszenie zmniejszania się liczby analizowanych gospodarstw rolnych (w 2005 r. liczba omawianych gospodarstw wynosiła 946 tys., a więc była tylko o 3% mniejsza niż w 2002 r.). Jednak nieobjęcie

dopłatami bezpośrednimi gospodarstw do 1 ha UR i szybki wzrost cen środków produkcji rolnej spowodował powrót do tendencji szybkiego zmniejszania się liczby omawianych gospodarstw. W sumie w latach 2002–2010 liczba takich gospodarstw zmniejszyła się o prawie 27%, do 715,0 tys. Liczba gospodarstw osób prawnych ogółem zmniejszyła się jeszcze silniej, bo o 42% (do 137).

Podsumowując, można stwierdzić, że w całym omawianym okresie liczba gospodarstw 0–1 ha UR zmniejszyła się radykalnie, bo aż o ponad 58% (o około 1 mln gospodarstw). W większym stopniu, bo o około 66%, zmniejszyła się powierzchnia UR w tych gospodarstwach. Należy jednak odnotować, że największe zmniejszenie zarówno liczby gospodarstw, jak i powierzchni UR nastąpiło w okresie intensywnych przemian systemowych, a więc w latach 1990–1996 (odpowiednio o 43% i 47%).

Tylko w nieznacznym stopniu zmieniła się natomiast struktura tych gospodarstw. Przede wszystkim podobnie jak na początku omawianego okresu, tak i na jego końcu prawie 100% tych gospodarstw to gospodarstwa osób fizycznych. Udział gospodarstw osób prawnych nawet nieco się zmniejszył. Niewiele się zmieniła też struktura obszarowa omawianych gospodarstw. Zdecydowanie dominującą większość stanowiły i stanowią gospodarstwa rolne (działki rolne) 0,1 do 1 ha UR włącznie (w 2010 r. 95,5%, w tym 2,2% to gospodarstwa o obszarze 1 ha UR), a 4,5% gospodarstwa bez UR i gospodarstwa z UR do 0,1 ha (odpowiednio 1,8% i 2,7%).

Wyżej przedstawione zmiany były bardzo silnie zróżnicowane regionalnie. Już na początku analizowanego okresu największą liczbą tych gospodarstw i bardzo wysokim ich udziałem w powierzchni UR będącej w użytkowaniu ogółu gospodarstw rolnych charakteryzowały się rejony cechujące się wysokim stopniem urbanizacji i dużym rozdrobnieniem agrarnym. W 1996 r. w województwach o największym rozdrobnieniu agrarnym (małopolskie i podkarpackie) oraz w województwie śląskim cechującym się dużym poziomem urbanizacji i stosunkowo dużym rozdrobnieniem było w sumie około 403 tys., a więc prawie 40% ogółu omawianych gospodarstw. Województwa te cechowały się także największym udziałem takich gospodarstw w powierzchni UR będących w dyspozycji ogółu gospodarstw rolnych. Udziały te przy średniej krajowej 2,2% wynosiły: śląskie – 10,2%, małopolskie – 6,9% i podkarpackie – 5,1%. Natomiast najmniejszym tak liczonemu udziałem cechowały się rejony odznaczające się małym zagęszczeniem ludności, niską urbanizacją i stosunkowo dobrą strukturą agrarną (podlaskie – 0,7%, mazowieckie – 1,2%), w tym popegeerowskie (warmińsko-mazurskie – 0,9%, zachodniopomorskie – 1,1%, pomorskie – 1,2%) charakteryzujące się stosunkowo dużą liczbą omawianych gospodarstw, ale w znacznej części w postaci niewielkich działek pracowniczych, w tym byłych pracowników PGR (tabele 2 i 3).

Tabela 2. Zmiany liczby gospodarstw 0–1 ha UR ogółem i wyposażenia ich w użytki rolne w latach 1996–2010 według województw

Table 2. Changes in number and area of farms 0–1 ha in the period 1996–2010 by provinces

Wyszczególnienie	Liczba w tys.				UR w tys. ha				UR/gosp. w ha			
	1996	2002	2010	1996	2002	2010	1996	2002	2010	1996	2002	2010
Polska	1019,7	977,1	715,0	379,7	396,5	256,4	0,37	0,41	0,36	0,37	0,41	0,36
Dolnośląskie	64,4	58,0	43,9	25,9	23,8	13,9	0,4	0,41	0,32	0,4	0,41	0,32
Kujawsko-pomorskie	44,4	36,5	20,7	15,8	13,7	6,2	0,35	0,38	0,30	0,35	0,38	0,30
Lubelskie	70,3	82,6	67,4	27,9	33,7	24,6	0,4	0,41	0,36	0,4	0,41	0,36
Lubuskie	28,2	23,2	19,5	11,3	9,5	6,1	0,4	0,41	0,31	0,4	0,41	0,31
Łódzkie	49,6	44,7	33,7	17,6	18,6	11,0	0,36	0,42	0,33	0,36	0,42	0,33
Małopolskie	135,8	156,8	121,2	54,5	66,1	46,8	0,4	0,42	0,39	0,4	0,42	0,39
Mazowieckie	74,0	77,7	39,9	27,0	32,2	16,3	0,36	0,41	0,41	0,36	0,41	0,41
Opolskie	38,5	32,2	16,4	14,8	13,0	4,5	0,39	0,4	0,28	0,39	0,4	0,28
Podkarpackie	106,9	113,2	116,3	42,5	50,1	47,9	0,4	0,44	0,41	0,4	0,44	0,41
Podlaskie	22,7	20,2	18,0	7,8	7,7	5,9	0,34	0,38	0,33	0,34	0,38	0,33
Pomorskie	31,1	22,8	18,1	10,4	8,6	5,0	0,34	0,38	0,28	0,34	0,38	0,28
Śląskie	160,3	142,2	85,7	54,5	54,6	30,5	0,34	0,38	0,36	0,34	0,38	0,36
Świętokrzyskie	42,8	46,5	38,8	17,3	20,3	15,9	0,4	0,44	0,41	0,4	0,44	0,41
Warmińsko-mazurskie	34,3	28,5	20,8	11,4	10,2	5,4	0,33	0,36	0,26	0,33	0,36	0,26
Wielkopolskie	83,0	62,5	38,8	28,7	23,5	11,3	0,35	0,38	0,29	0,35	0,38	0,29
Zachodniopomorskie	33,5	29,5	16,2	12,3	11,1	5,1	0,37	0,38	0,31	0,37	0,38	0,31

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z PSR 1996, 2002 i 2010 oraz GUS 1993.

Source: own compilation based on PSR data 1996, 2002 and 2010 and GUS 1993.

W latach 1996–2010 przy wyraźnym zmniejszaniu się analizowanej grupy gospodarstw w skali całego kraju (zmniejszenie się liczby o 30%, a UR o 32%), wzrost tej grupy widoczny był tylko w województwie podkarpackim (odpowiednio o prawie 9% i 13%), a niewielkie zmniejszenie się w lubelskim (o 4% i 12%), świętokrzyskim (o 9% i 8%) i małopolskim (o 11% i 14%). Podstawowa cecha wyróżniającą te województwa to bardzo niekorzystna struktura agrarna, dominacja drobnotowarowych indywidualnych gospodarstw rolnych oraz trudności z uzyskaniem dochodów pozarolniczych. Natomiast największe zmniejszenie odnotowano w województwach o stosunkowo korzystnej strukturze agrarnej, wysokiej kulturze rolnej i większych możliwościach uzyskania dochodów pozarolniczych (opolskie – 57%, kujawsko-pomorskie i wielkopolskie – po 53%, zachodniopomorskie – 52%, śląskie – 48%). W rezultacie na koniec analizowanego okresu najwyższym udziałem UR będących w użytkowaniu gospodarstw 0–1 ha UR w UR ogółu gospodarstw rolnych odznaczały się nadal województwa małopolskie, podkarpackie i śląskie, z tym że w tych dwóch pierwszych udział ten nawet wzrósł. Natomiast najniższym udziałem, tak jak na początku analizowanego okresu, charakteryzowały się województwa północno-wschodnie, tzw. popegeerowskie (warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie, pomorskie) oraz podlaskie, kujawsko-pomorskie, wielkopolskie. W nich wszystkich nastąpiło znaczące obniżenie tego udziału (tabela 3).

Tabela 3. Zmiany udziału gospodarstw rolnych o obszarze 0–1 ha UR ogółem w strukturze ogółu gospodarstw rolnych w latach 1996–2010 według województw

Table 3. Changes in the share of farms 0–1 ha in total within the farm structure in the period 1996–2010 by provinces

Wyszczególnienie	Zmiany w liczbie			2010/1996	Zmiany w powierzchni UR			2010/1996
	1996	2002	2010		1996	2002	2010	
Polska	33,3	33,3	31,4	94,4	2,2	2,4	1,7	75,6
Dolnośląskie	43,7	41,0	40,9	93,6	2,4	2,3	1,4	59,4
Kujawsko-pomorskie	32,8	31,4	23,4	71,2	1,4	1,2	0,6	41,1
Lubelskie	22,2	27,0	26,2	118,1	1,7	2,1	1,7	101,8
Lubuskie	49,4	42,0	45,3	91,8	2,2	2,0	1,4	60,4
Łódzkie	22,3	21,3	20,0	89,6	1,5	1,6	1,1	72,2
Małopolskie	37,9	42,0	42,8	112,9	6,9	8,4	7,1	102,5
Mazowieckie	19,9	21,0	14,4	72,2	1,2	1,4	0,8	66,8
Opolskie	44,1	43,5	36,5	82,7	2,6	2,3	0,9	33,9

Tabela 3 – cd.**Table 3 – continued**

Wyszczególnienie	Zmiany w liczbie			2010/1996	Zmiany w powierzchni UR			2010/1996
	1996	2002	2010		1996	2002	2010	
Podlaskie	18,1	16,8	17,3	95,9	0,7	0,7	0,6	83,3
Pomorskie	36,8	29,7	29,7	80,7	1,2	1,0	0,6	51,9
Śląskie	59,1	56,2	52,5	88,8	10,2	10,0	6,7	65,7
Świętokrzyskie	24,1	27,0	27,3	113,6	2,5	3,2	2,9	114,3
Warmińsko- -mazurskie	38,8	35,4	31,9	82,0	0,9	0,9	0,5	54,6
Wielkopolskie	35,4	30,9	23,8	67,4	1,6	1,3	0,6	40,7
Zachodniopomorskie	45,9	41,5	33,6	73,2	1,2	1,1	0,5	46,2

Uwaga: dynamika została wyliczona przed zaokrągleniem liczby gospodarstw i powierzchni UR do jednego miejsca po przecinku.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z PSR 1996, 2002 i 2010 oraz GUS 1993.

Source: own compilation based on PSR data 1996, 2002 and 2010 and GUS 1993.

Znaczące zróżnicowanie regionalne widoczne było także w strukturze obszarowej omawianych gospodarstw rolnych. Przede wszystkim należy wskazać, że zdecydowanie największy udział gospodarstw bez gruntów rolnych występował w województwach odznaczających się wysokim poziomem urbanizacji i wyższym rozwojem rolnictwa (przy średniej 1,8% – śląskie 6,2%, mazowieckie 5,9%, dolnośląskie 4,3% i wielkopolskie 4,0%). Natomiast najmniejszy udział występował w województwach cechujących się największym rozdrobnieniem agrarnym (świętokrzyskie 0,9%, małopolskie 1,2%) oraz niskim poziomem urbanizacji (podlaskie 1,2%).

2.2. Zmiany wynikające z wprowadzenia „nowej” definicji gospodarstwa rolnego

W 2013 r. GUS na podstawie badania struktury gospodarstw rolnych, przeprowadzonego zgodnie z nową definicją gospodarstwa rolnego (patrz przypis 5), ustalił, że w momencie realizacji tego badania funkcjonowało w Polsce tylko 34,4 tys. gospodarstw 0–1 ha UR łącznie (w tym 457 gospodarstw bez gruntów, 2861 bez gruntów rolnych, a 446 gospodarstw bez gruntów rolnych w dobrej kulturze rolnej). Liczba gospodarstw w tej grupie obszarowej zmniejszyła się w porównaniu

do liczby wyliczonej w 2010 r. według „starej” definicji gospodarstwa rolnego do poziomu 4,8% liczby gospodarstw ogółem i 8,4% liczby gospodarstw z działalnością rolniczą. Powierzchnia użytków rolnych w tych gospodarstwach zmniejszyła się odpowiednio do poziomu 11,4% i 15,8%. Na zmniejszenie liczby gospodarstw największy wpływ miało oczywiście określenie, że muszą to być gospodarstwa (zarówno osób fizycznych, jak i osób prawnych) prowadzące działalność rolniczą, oraz założenie dla gospodarstw indywidualnych (osób fizycznych) o obszarze do 1 ha UR (poza ekologicznymi) progów w poszczególnych rodzajach produkcji rolniczej, z których muszą osiągnąć przynajmniej jeden. Należy jednak mieć na uwadze, że do analizowanej grupy zgodnie z metodologią stosowaną przez GUS trafiła także znaczna liczba gospodarstw, które nie musiały spełniać tego wymogu, a więc gospodarstwa o obszarze 1 ha UR (progi obowiązują gospodarstwa do 1 ha UR). W 2013 r. gospodarstw indywidualnych o obszarze 1 ha UR było aż 25,4 tys. (3/4 ogółu gospodarstw tej grupy). Gospodarstw poniżej 1 ha, które osiągnęły przynajmniej jeden określony próg produkcji i zachowały status gospodarstwa rolnego, było więc tylko 9 tys.

Jednocześnie GUS na podstawie danych PSR 2010 oszacował, że w 2010 r. w grupie gospodarstw indywidualnych 0–1 ha UR włącznie (liczącej 715 tys. gospodarstw, w tym 407 tys. prowadzących działalność rolniczą) przy zastosowaniu „nowej” definicji status gospodarstwa rolnego utrzymałoby około 24,8 tys., w tym 13,1 tys. gospodarstw 1 ha UR prowadzących działalność rolniczą (polegającą przynajmniej na utrzymanie UR w kulturze) niemuszających spełniać progów produkcji rolniczej. Status ten utraciłoby więc 308 tys. gospodarstw z powodu nieprowadzenia działalności rolniczej, a 382 tys. z powodu nieosiągnięcia określonego poziomu produkcji. Natomiast w grupie gospodarstw osób prawnych liczącej 137 gospodarstw status gospodarstwa rolnego utraciłoby tylko 5 gospodarstw z powodu nieprowadzenia działalności rolniczej. Ogółem gospodarstw o obszarze 0–1 ha UR włącznie spełniających nową definicję gospodarstwa rolnego w 2010 r. byłoby więc prawie 24,9 tys., a więc 3,5% ogółu gospodarstw 0–1 ha UR, w tym 6,1% prowadzących działalność rolniczą wyodrębnionych według „starej” definicji. Ich udział w strukturze ogółu gospodarstw rolnych zmniejszyłby się do 1,1% (udział gospodarstw wyliczonych według „starej” definicji wynosił ponad 31%) (tabela 4).

Zmiany te były bardzo silnie zróżnicowane regionalnie. Najradykałniejsze zmniejszenie liczby gospodarstw 0–1 ha UR wyodrębnionych według „nowej” definicji” w stosunku do liczby gospodarstw wyodrębnionych na podstawie „starej” definicji nastąpił w województwach: podkarpackim (pozostało tylko 2,9%), małopolskim (4,4%), opolskim (5,0%), lubelskim (5,1%) i śląskim (5,2%) (charakterystyczna tu była zdecydowana dominacja typowych drobnotowarowych gospodarstw indywidualnych, w dużej części nieprowadzących nie tylko działalności rolniczej,

Tabela 4. Zmiany liczby gospodarstw 0–1 ha UR włącznie w latach 2010–2013 według województw (w tys.)
Table 4. Changes in the number of farms 0–1 ha in the period 2010–2013 by provinces (in thousands)

Wyszczególnienie	2010a	2010b	2010c	% ¹ ogółu	% c/a	% c/b	2013	2013/2010a	2013/2010b	2013/2010c
Dolnośląskie	43,9	23,6	1,4	1,3	3,2	5,9	1,1	2,6	4,8	80,9
Kujawsko-pomorskie	20,7	10,9	1,1	1,2	5,3	10,0	1,2	5,7	10,8	108,0
Lubelskie	67,4	47,7	2,4	0,9	3,6	5,1	4,8	7,1	10,0	195,1
Lubuskie	19,5	9,3	0,6	1,3	2,9	6,0	0,6	3,2	6,7	111,7
Łódzkie	33,7	14,4	1,4	0,8	4,2	9,8	2,5	7,4	17,4	177,6
Małopolskie	121,2	70,7	3,1	1,1	2,6	4,4	6,0	5,0	8,5	193,9
Mazowieckie	39,9	22,0	2,9	1,0	7,2	13,0	3,7	9,2	16,6	127,3
Opolskie	16,4	8,8	0,4	1,0	2,7	5,0	0,5	3,2	5,9	118,3
Podkarpackie	116,3	85,3	2,5	0,9	2,1	2,9	3,0	2,6	3,5	120,1
Podlaskie	18,0	8,7	0,5	0,5	2,8	5,8	1,5	8,2	16,9	291,3
Pomorskie	18,1	6,8	0,8	1,2	4,2	11,2	0,7	4,0	10,7	96,3
Śląskie	85,7	40,1	2,1	1,3	2,5	5,2	2,1	2,5	5,3	101,4
Świętokrzyskie	38,8	19,6	1,5	1,0	3,7	7,4	1,8	4,7	9,3	125,7
Warmińsko-mazurskie	20,8	9,2	0,7	1,1	3,4	7,7	0,7	3,4	7,6	100,3
Wielkopolskie	38,8	21,5	3,0	1,9	7,8	14,0	3,8	9,7	17,4	124,4
Zachodniopomorskie	16,2	8,4	0,6	1,2	3,6	6,9	0,4	2,6	5,0	72,2
Polska	715,0	406,8	24,9	1,1	3,5	6,1	34,4	4,8	8,4	138,2

Uwaga: gospodarstwa według „starej” definicji 2010a – gospodarstwa 0–1 ha ogółem; 2010b – gospodarstwa 0–1 ha prowadzące działalność rolniczą; według „nowej” definicji – 2010c i 2013; %¹ – % ogółu gospodarstw; dynamika została wyliczona przed zaokrągleniem liczby gospodarstw i powierzchni UR do jednego miejsca po przecinku.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z PSR 2010 oraz badania GUS „Struktura gospodarstw rolnych” z 2013 r.
 Source: own compilation based on PSR data 2010 and from research “Agricultural holdings structure” 2013.

Tabela 5. Użytki rolne w gospodarstwach 0–1 ha włącznie w 2010 r. i 2013 r. według województw (w ha)
Table 5. Agricultural area of farms 0–1 ha in 2010 and in 2013 by provinces (in ha)

Wyszczególnienie	2010a	2010b	2010c	% ¹	% ²	% ³	2013	2013/2010a	2013/2010b	2013/2010c
Dolnośląskie	13 852	10 139	967	0,10	7,0	9,5	937	6,8	9,2	96,9
Kujawsko-pomorskie	6 167	4 842	846	0,08	13,7	17,5	900	14,6	18,6	106,4
Lubelskie	24 558	20 295	1 932	0,14	7,9	9,5	4 333	17,6	21,4	224,3
Lubuskie	6 091	3 880	359	0,08	5,9	9,3	470	7,7	12,1	130,9
Łódzkie	10 993	7 084	1 073	0,11	9,8	15,1	2 283	20,8	32,2	212,8
Małopolskie	46 813	34 397	2 634	0,40	5,6	7,7	5 838	12,5	17,0	221,6
Mazowieckie	16 277	11 498	2 263	0,11	13,9	19,7	3 102	19,1	27,0	137,1
Opolskie	4 547	3 466	290	0,06	6,4	8,4	422	9,3	12,2	145,5
Podkarpackie	47 936	39 711	20 89	0,30	4,4	5,3	2 859	6,0	7,2	136,9
Podlaskie	5 881	3 942	400	0,04	6,8	10,1	1 400	23,8	35,5	350,0
Pomorskie	5 024	2 958	486	0,06	9,7	16,4	515	10,3	17,4	106,0
Śląskie	30 495	17 196	1 531	0,34	5,0	8,9	1 587	5,2	9,2	103,7
Świętokrzyskie	15 914	9 782	1 213	0,22	7,6	12,4	1 516	9,5	15,5	125,0
Warmińsko-mazurskie	5 393	3 508	418	0,04	7,8	11,9	456	8,5	13,0	109,1
Wielkopolskie	11 336	8 931	1 621	0,09	14,3	18,2	2 291	20,2	25,7	141,3
Zachodniopomorskie	5 073	3 414	349	0,04	6,9	10,2	265	5,2	7,8	75,9
Polska	256 350	185 043	18 471	0,12	7,2	10,0	29 174	11,4	15,8	157,9

Uwaga: użytki rolne (UR) w gospodarstwach 0–1 ha UR: 2010a – w gospodarstwach ogółem według „starej definicji”; 2010b – w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą według „starej” definicji; 2010c i 2013 – w gospodarstwach według „nowej definicji”; %¹ – 2010c w stosunku do UR ogółem w gospodarstwach indywidualnych; %² – 2010c w stosunku do 2010a; %³ – 2010c w stosunku do 2010b.

Źródło: zestawienie własne na podstawie publikowanych i niepublikowanych danych z PSR 2010 oraz badania GUS „Struktura gospodarstw rolnych” z 2013 r.
 Source: own compilation based on published and not published data from “National Agricultural Census” 2010 and from research “Agricultural holdings structure” 2013.

ale także produkcji rolniczej), oraz w dolnośląskim i zachodniopomorskim, a więc w regionach popegeerowskich, w których rozdysponowanie Zasobu WRSP przyczyniło się do znacznego wzrostu liczby drobnych gospodarstw faktycznie niemających charakteru gospodarstw rolnych. Natomiast najmniejszy spadek liczby gospodarstw nastąpił w województwach charakteryzujących się stosunkowo dobrą strukturą obszarową gospodarstw indywidualnych, a także wyższym poziomem kultury rolnej i specjalizacji produkcji, czyli w wielkopolskim, mazowieckim, pomorskim, kujawsko-pomorskim i łódzkim.

3. Zmiany zakresu i skali produkcji rolniczej w gospodarstwach 0–1 ha UR

W latach poprzedzających przemiany systemowe ze względu na dużą nierównowagę na rynku rolno-żywnościowym zdecydowana większość omawianych gospodarstw użytkowników działek rolnych (od 0,1 do 1 ha UR) prowadziła produkcję rolną. Na większych działkach rolnych osób fizycznych struktura zasiewów niewiele różniła się od średniej dla gospodarstw indywidualnych¹¹. Duży udział w strukturze zasiewów zbóż i roślin pastewnych wskazywał, że w stosunkowo dużej części tych gospodarstw utrzymywane były zwierzęta gospodarskie, a przede wszystkim drób, bydło i trzoda chlewna¹².

3.1. Gospodarstwa wydzielone według „starej” definicji gospodarstwa rolnego

Jak już wskazywano wcześniej, w omawianej grupie obszarowej (0–1 ha UR) w okresie przemian systemowych, prawie do końca okresu przedakcesyjnego, liczba gospodarstw prowadzących działalność rolniczą zmniejszała się znacznie szybciej niż gospodarstw ogółem. W drugiej połowie lat 80. gospodarstw indywidualnych 0–1 ha UR było około 1,7 mln i zdecydowana większość z nich prowadziła produkcję rolną na samozaopatrzenie i rynek lokalny. W 1996 r. gospodarstw osób fizycznych z działalnością rolniczą było już tylko około 843 tys., a więc około 83% ogółu gospodarstw 0–1 ha UR. Zdecydowana większość gospodarstw z działalnością rolniczą prowadziła produkcję roślinną (tabela 6), w tym przede wszystkim uprawę warzyw gruntowych (około 565 tys. – 68%) oraz uprawę ziemniaków (537 tys. – 65%). Znaczna część gospodarstw posiadała uprawy trwałe (około 25%) oraz sady

¹¹ W strukturze zasiewów działek 0,5–0,99 ha powierzchni ogólnej większy udział niż średnio w gospodarstwach indywidualnych miały ziemniaki (odpowiednio 28,2% i 15,0%) i inne uprawy (7,0% i 2,7%), w tym przede wszystkim warzywa gruntowe i truskawki, a tylko nieco mniejszy pastewne (11,6% i 12,6%) oraz zboża wraz z kukurydzą (51,3 i 64,0%) i zdecydowanie mniejszy przemysłowe (1,7% i 5,4%).

¹² W grupie gospodarstw 0,5–1,99 ha powierzchni ogólnej, a więc nieco szerszej niż 0,5–1 ha UR było utrzymywało około 30% gospodarstw (27% krowy) i 30% trzodę chlewną.

(12%), a także zajmowała się uprawą truskawek (15%). Należy także zauważyć, że niewielka tylko część gospodarstw prowadziła uprawę warzyw, kwiatów itp. pod osłonami i w szklarniach (42 tys. gospodarstw, w tym 66% o powierzchni upraw do 60 m²) oraz pieczarek (2,7 tys. gospodarstw).

Tabela 6. Wskaźniki obrazujące działalność rolniczą w zakresie produkcji roślinnej w gospodarstwach 0–1 ha UR w latach 1996–2013

Table 6. Indicators showing agricultural activity in the scope of plant production in farms 0–1 ha in the period 1996–2013

Gospodarstwa	Liczba gospodarstw				Dynamika (%)		
	1996	2002	2010	2013	2010/ 2002	2010/ 1996	2013/ 2010
Ogółem	1 018 752	977 087	715 008	34 375	73,2	70,2	4,8
w tym z UR	1 000 160	960 119	702 052	31 056	73,0	39,4	4,4
z działalnością rolniczą	843 000	556 353	406 793	34 375	73,1	48,3	8,5
z tym z UR	–	539 489	393 837	31 056	–	–	7,9
z zasiewami	–	461 032	174 257	18 686	37,8	–	10,7
– zbóż	–	221 009	110 695	14 218	50,1	–	12,8
– strączkowych	–	13 946	2 970	78	21,3	–	2,6
– ziemniaków	537 152	317 932	88 569	5 471	27,9	16,5	6,2
– przemysłowych	–	8 052	2 843	412	35,3	–	14,5
– warzyw gruntowych	565 120	223 292	19 763	1 616	8,9	3,5	8,2
– warzyw pod osłonami	42 119	11 780	2 193	995	18,6	5,2	45,4
– truskawek	127 776	60 632	3 394	718	5,6	2,7	21,2
z uprawami trwałymi	210 570	–	52 141	5 318	–	24,8	10,2
– z sadami	98 297	87 199	44 196		50,7	45,0	–

Uwaga: gospodarstwa rolne dla lat 1996, 2002 i 2010 według „starej” definicji, a dla 2013 r. według „nowej” definicji

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z PSR 1996, 2002 i 2010 oraz GUS 1993.

Source: own compilation based on PSR data 1996, 2002 and 2010 and GUS 1993.

Produkcję zwierzęcą w 1996 r. prowadziło 472 tys. gospodarstw – 46,4% ogółu omawianych (tabela 7). Jednak były to w zdecydowanej większości gospodarstwa utrzymujące drób, przede wszystkim kury (około 420 tys.) i kaczki (61 tys.), a w zdecydowanej mniejszości gęsi (9,5 tys.) i indyki (8,7 tys.). Podkreślić także należy, że niewiele gospodarstw, bo tylko około 200, utrzymywało brojlery. Wielkość utrzymywanych stad była niewielka. Gospodarstw utrzymujących ponad 50 kur

było tylko 2,3 tys., to jest niecałe 0,6% ogółu utrzymujących. Znacząco mniej, bo tylko około 115 tys. gospodarstw, utrzymywało podstawowe zwierzęta gospodarskie (około 61 tys. trzodę, 58 tys. bydło, w tym 49 tys. krowy i tylko 9,9 tys. owce). Także w tym wypadku skala chowu była niewielka. Gospodarstw utrzymujących więcej niż 3 sztuki bydła było tylko około 4 tys., w tym więcej niż 3 krowy 0,6 tys. gospodarstw, a więcej niż 50 sztuk trzody 109 gospodarstw.

Tabela 7. Wskaźniki obrazujące działalność rolniczą w zakresie produkcji zwierzęcej w gospodarstwach 0–1 ha UR w latach 1996–2010

Table 7. Indicators showing agricultural activity in the scope of animal production in farms 0–1 ha in the period 1996–2010

Wyszczególnienie	Liczba gospodarstw utrzymujących			Dynamika (%)		
	1996	2002	2010	2002/1996	2010/2002	2010/1996
Zwierzęta gospodarskie	471 925	–	149 981	–	–	31,8
– bydło	58 511	39 863	12 360	68,1	31,0	21,1
1–2 sztuki	54 457	36 357	10 384	66,8	28,6	19,1
> 10 sztuk	–	110	197	–	179,1	–
– krowy	49 332	34 646	10 400	70,2	30,0	21,1
1–2 sztuki	48 711	33 820	9 796	69,4	29,0	20,1
> 10 sztuk	–	15	59	–	393,3	–
– trzodę chlewną	60 830	33 070	10 229	54,4	30,9	16,8
1–2 sztuki	42 786	20 563	6 935	48,1	33,7	16,2
> 50 sztuk	109	204	116	187,2	56,9	106,4
– owce	–	3 026	1 691	–	55,9	–
1–4 sztuki	–	2 064	1 009	–	48,9	–
> 50	–	17	13	–	76,5	–
– konie	543	10 247	5 643	1 887,1	55,1	1 039,2
1 sztukę	410	8 356	3 757	2 038,0	45,0	916,3
10 sztuk i >	–	52	45	–	86,5	–
– drób kurzy	419 959	169 878	111 595	40,5	65,7	26,6
1–49 sztuk	417 635	161 779	106 529	38,7	65,8	25,5
> 10 000	–	536	661	–	123,3	–

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z PSR 1996, 2002 i 2010 oraz GUS 1993.

Source: own compilation based on PSR data 1996, 2002 and 2010 and GUS 1993.

Po 1996 r., w przedstawionych wcześniej bardzo niekorzystnych uwarunkowaniach gospodarowania w rolnictwie, szczególnie dla gospodarstw drobnych, widoczna była wyraźna tendencja do rezygnowania z produkcji rolnej lub jej ograniczania. W rezultacie liczba gospodarstw z działalnością rolniczą w grupie 0–1 ha UR malała szybciej niż gospodarstw ogółem. W 2002 r. w porównaniu do 1996 r. ich liczba zmniejszyła się o ponad 1/3 (do 556 tys.), a jej udział w ogólnej liczbie gospodarstw tej grupy zmniejszył się do 57%. W jeszcze większym stopniu (do 461 tys.) zmniejszała się liczba gospodarstw posiadających zasiewy i uprawy. Liczba gospodarstw uprawiających warzywa gruntowe zmniejszyła się o 60% (do 223 tys.), truskawki o 53% (do 61 tys.), a ziemniaki o 41% (do 318 tys.). Bardzo silnie zmniejszyła się także liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie: owce o 69% (do 3 tys.), drób kurzy o 69% (do 170 tys.), trzodę o 46% (do 330 tys.), bydło o 32% (do 40 tys.), w tym krowy o 30% (do 34,6 tys.). Jednocześnie w grupie gospodarstw prowadzących działalność rolniczą wyraźnie zarysował się proces polaryzacji na gospodarstwa ograniczające zakres i skalę produkcji rolnej prawie wyłącznie do potrzeb gospodarstwa domowego użytkownika, a przy tym do produkcji niewymagającej znaczniejszych nakładów pracy, oraz na gospodarstwa nastawione zdecydowanie na produkcję towarową, wyszukujące nisze rynkowe dla swojej produkcji. W rezultacie uwidoczniła się tendencja wzrostu liczby gospodarstw specjalistycznych, wysokotowarowych. W produkcji roślinnej tendencja ta ze szczególną siłą wystąpiła w uprawie warzyw gruntowych (w 2002 r. było już prawie 1,8 tys. gospodarstw uprawiających po 0,5–1 ha) oraz warzyw pod osłonami (prawie 1,2 tys. gospodarstw uprawiających po ponad 0,2 ha), a w produkcji zwierzęcej przede wszystkim w chowie drobiu kurzego (536 gospodarstw utrzymujących po ponad 10 000 sztuk), ale także trzody chlewnej (61 gospodarstw utrzymujących po ponad 100 sztuk – średnio 762 sztuki na gospodarstwo).

Po 2002 r. bliska perspektywa wejścia Polski do UE i poprawy warunków gospodarowania w rolnictwie, a po objęciu rolnictwa polskiego WPR UE krótkotrwała poprawa rentowności produkcji rolnej (w szczególności znaczny wzrost cen produkcji zwierzęcej) spowodowały zahamowanie tendencji zmniejszania się liczby gospodarstw z działalnością rolniczą, a nawet krótkotrwały wzrost ich liczby. W 2005 r. takich gospodarstw było 768 tys. i stanowiły one 81% ogółu gospodarstw tej grupy obszarowej. Jednak szybki powrót do bardzo niskiej rentowności produkcji rolnej, w tym przede wszystkim zwierzęcej, oraz brak perspektyw na poprawę warunków gospodarowania drobnymi gospodarstwami spowodował powrót do poprzedniej tendencji i w 2010 r. liczba gospodarstw z działalnością rolniczą wyniosła 407 tys., a więc była o 27% niższa niż w 2002 r. i o 47% niż w 2005 r.

Należy jednak zauważyć, że w 2010 r. liczbę gospodarstw z działalnością rolniczą zdecydowanie zwiększyło zaliczenie od 2007 r. do działalności rolniczej nie tylko

produkcji rolniczej, ale także utrzymywania UR w dobrej kulturze. Świadczą o tym wyraźnie wskaźniki dużego zmniejszenia zaangażowania gospodarstw w produkcję rolniczą zarówno roślinną, jak i zwierzęcą. Można tu wskazać, że podczas gdy liczba gospodarstw z działalnością rolniczą zmniejszyła się o 27%, to liczba gospodarstw z zasiewami aż o 62%, w tym z ziemniakami o 72% i z warzywami gruntowymi o 90%¹³. Zmniejszenie o podobnej skali nastąpiło w zakresie produkcji zwierzęcej. Liczba gospodarstw utrzymujących bydło i trzodę zmniejszyła się o 69%, owiec o 44%, koni o 45%, a drobiu kurzego o 34%. Biorąc pod uwagę bardzo niski poziom specjalizacji, można szacować, że liczba gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą zmniejszyła się o około 60–65% do około 250–290 tys. Jednocześnie w ramach grupy gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą zdecydowanie nasilił się proces dynamicznego rozwoju niewielkiej dotychczas grupy wyspecjalizowanych gospodarstw towarowych. Proces ten szczególnie widoczny był w produkcji zwierzęcej. Można tu wskazać, że liczba gospodarstw utrzymujących bydło w stadach powyżej 10 sztuk wzrosła prawie dwukrotnie (z 110 do 197), a średnia liczba bydła w tych gospodarstwach wzrosła z 27 do 65 sztuk. W jeszcze większym natężeniu proces ten widoczny był w trzodzie chlewnej i drobiu kurzym. Wzrost liczby gospodarstw utrzymujących trzodę nastąpił tylko w grupie gospodarstw utrzymujących ponad 200 sztuk (z 21 do 46), a średnia liczba sztuk trzody przypadająca na gospodarstwo w tej grupie wzrosła z 1,9 do 2,4 tys. sztuk. Natomiast wzrost liczby gospodarstw utrzymujących drób kurzy nastąpił tylko w grupie gospodarstw utrzymujących 10 tys. i więcej sztuk (z 536 do 661), średnia liczba drobiu przypadająca na 1 gospodarstwo w tej grupie wzrosła z 44 do 49 tys. sztuk.

3.2. Wpływ wprowadzenia „nowej” definicji gospodarstwa rolnego na zakres i skalę produkcji rolniczej w gospodarstwach 0–1 ha UR

Wprowadzenie „nowej” definicji gospodarstwa rolnego spowodowało, że w analizowanej grupie radykalnie zmniejszyła się nie tylko liczba gospodarstw ogółem (wylimitowanie gospodarstw bez działalności rolniczej), ale także gospodarstw z produkcją rolną (wylimitowanie gospodarstw o obszarze poniżej 1 ha UR z niewielką produkcją rolniczą). Jednak w dalszym ciągu w grupie analizowanych gospodarstw pozostało bardzo dużo gospodarstw bez produkcji rolnej lub z bardzo ograniczoną produkcją rolną. Był to przede wszystkim efekt nieobjęcia progami produkcji gospodarstw o obszarze 1 ha, a więc w części gospodarstw utrzymujących status gospodarstwa rolnego nie ze względu na prowadzenie produkcji rolnej,

¹³ Tak duże zmniejszenie gospodarstw z uprawami szczególnie warzyw, w tym pod osłonami, wynikało także z zaprzestania ujmowania upraw w ogródkach przydomowych jako produkcji rolnej.

ale w celu korzystania z KRUS, dopłat obszarowych, zniżek podatkowych itp. lub w celach rekreacyjnych. W rezultacie w latach 2010–2013 mimo tego, że udział gospodarstw z działalnością rolniczą zwiększył się z 57% do 100%, gospodarstw z UR w dobrej kulturze do 98,4%, a średni obszar tych ostatnich wzrósł ponad 2-krotnie (do prawie 0,93 ha), to udział gospodarstw z zasiewami wzrósł tylko z 44% do 61%. Jednocześnie w strukturze gospodarstw z zasiewami zdecydowanie wzrósł udział gospodarstw z uprawą zbóż (z 28,1% do 45,8%), a zmniejszył się uprawiających ziemniaki (z 22,5% do 17,6%) (tabela 6). Wskazuje to, że dla znacznej części gospodarstw celem nie jest maksymalizacja dochodów z produkcji, a minimalizacja nakładów pracy i kosztów utrzymania UR w kulturze. Natomiast wzrost gospodarstw uprawiających warzywa pod osłonami (z 0,6% do 3,2%) wynikał przede wszystkim ze wzrostu udziału w strukturze ogółu gospodarstw tej grupy gospodarstw działów specjalnych. Jeszcze dobitniej wskazują na to niewielkie wzrosty w wielkościach udziału gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie. Zmniejszenie udziału gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną, a w szczególności lochy, jest przede wszystkim potwierdzeniem dużego regresu tego kierunku produkcji oraz przejawem postępującej koncentracji produkcji. Nasilenie procesu specjalizacji i koncentracji produkcji jeszcze silniej widoczne jest w drobiu (tabela 8).

Przedstawiona analiza zakresu i skali produkcji roślinnej i zwierzęcej wskazuje wyraźnie na bardzo silną niejednorodność analizowanej grupy gospodarstw. W grupie tej z jednej strony jest znacząca część gospodarstw bez produkcji rolnej lub o bardzo niewielkiej skali tej produkcji. Są to tradycyjne gospodarstwa indywidualne (w części emeryckie) lub gospodarstwa pełniące różnorakie funkcje pozaprodukcyjne. Z drugiej strony jest grupa gospodarstw towarowych, przede wszystkim tzw. działów specjalnych, w której widoczny jest postępujący proces specjalizacji i koncentracji.

3.3. Zmiany wielkości ekonomicznej gospodarstw 0–1 ha UR

Wyżej omawiane zmiany w zakresie i skali produkcji rolnej były wyraźnie widoczne w strukturze omawianych gospodarstw według wielkości ekonomicznej¹⁴. W 2002 r. przeważająca większość gospodarstw (98,7%) plasowała się w grupie gospodarstw bardzo małych ekonomicznie, w tym ponad 86% w grupie o wielkości ekonomicznej poniżej 0,5 ESU (do 2,4 tys. zł nadwyżki standardowej)¹⁵. Należy

¹⁴ Należy tu zaznaczyć, że w okresie tym zmienił się miernik wielkości ekonomicznej gospodarstw z ESU liczony wartością standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) na SO liczone wartością całkowitej standardowej produkcji rolnej gospodarstwa (GSP).

¹⁵ Grupa, która zgodnie ze standardami UE nie występuje, a dodana została w polskiej klasyfikacji gospodarstw ze względu na bardzo dużą liczbę gospodarstw poniżej 2 ESU.

Tabela 8. Zmiany zakresu i skali produkcji zwierzęcej w gospodarstwach 0–1 ha UR
Table 8. Changes in the scope and scale of animal production in farms 0–1 ha

	2010				2013					
	liczba ¹	% ²	sztuk	średnio ³	liczba	% ²	sztuk	średnio ³	liczba	sztuki
Bydło	12 360	3,0	32 960	2,7	1 307	3,8	7 874	6,0	10,6	23,9
Krowy	10 400	2,6	18 070	1,7	1 059	3,1	3 791	3,6	10,2	21,0
Trzoda	10 229	2,5	156 061	15,3	724	2,1	30 811	42,6	7,1	19,7
Lochy	2 211	0,5	26 999	12,2	119	0,3	5 049	42,4	5,4	18,7
Owce	1 691	0,4	9 487	5,6	170	0,5	2 597	15,3	10,1	27,4
Drób kurzy	111 595	27,4	35 704 835	320,0	8 556	24,9	46 307 155	5 412,2	7,7	129,7
Kury ⁴	96 346	23,7	12 754 776	132,4	6 929	20,2	20 375 383	2 940,6	7,2	159,7
Konie	5 643	1,4	9 951	1,8	2 246	6,5	2 981	1,3	39,8	30,0

Uwaga: dla 2010 r. zbiorowość gospodarstw ustalona według „starej”, a dla 2013 r. według „nowej” definicji gospodarstwa rolnego; ¹ – liczba gospodarstw utrzymujących; ² – % ogółu gospodarstw 0–1 ha UR z działalnością rolniczą; ³ – średnio sztuk na gospodarstwo; ⁴ – kury noski.

Źródło: zestawienie własne na podstawie publikowanych i niepublikowanych danych z PSR 2010 oraz badania GUS „Struktura gospodarstw rolnych” z 2013 r.
 Source: own compilation based on published and not published data from “National Agricultural Census” 2010 and from research “Agricultural holdings structure” 2013.

jednak zauważyć, że już widoczne były efekty rozwoju grupy gospodarstw większych ekonomicznie: nieco ponad 1 tys. gospodarstw uplasowało się grupie gospodarstw średni-dużych ekonomicznie (16–40 ESU), a 0,3 tys. w grupie dużych i bardzo dużych ekonomicznie (ponad 40 ESU) (tabela 9). W latach 2002–2010 wyraźnie widoczny był jednostronny proces polaryzacji. Wciąż przygniatającą większość (98,6%) w tej grupie podobnie jak i w 2002 r. stanowiły gospodarstwa bardzo małe ekonomicznie. Natomiast w okresie tym nastąpił bardzo duży, około 6-krotny, wzrost liczby i udziału gospodarstw dużych i bardzo dużych ekonomicznie, z 0,3 do 1,1 tys., a ich udział wzrósł ponad 5-krotnie – z 0,05% do 0,28% ogółu gospodarstw.

Tabela 9. Zmiany wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych 0–1 ha UR

Table 9. Changes in economic size of farms 0–1 ha

Wyszczególnienie	2002		2010		2013	
	liczba (tys.)	%	liczba (tys.)	%	liczba (tys.)	%
Ogółem	553,7	100,00	406,7	100,00	34,4	100,00
Bardzo małe	546,7	98,7	401,1	98,6	29,9	86,91
Małe	3,584	0,65	2,709	0,67	1,819	5,29
Średnie małe	2,182	0,39	1,073	0,26	0,952	2,77
Średnie duże	1,21	0,22	0,732	0,18	0,576	1,68
Duże	0,248	0,04	0,889	0,22	0,949	2,76
Bardzo duże	0,054	0,01	0,164	0,04	0,826	2,40

Uwaga: dla lat 2002 i 2010 zbiorowości gospodarstw ustalone według „starej”, a dla 2013 r. według „nowej” definicji gospodarstwa rolnego; wielkość ekonomiczna w 2002 r. według ESU, a w 2010 r. i 2013 r. według SO.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych z PSR 1996, 2002 i 2010 oraz GUS 1993.

Source: own compilation based on PSR data 1996, 2002 and 2010 and GUS 1993.

Zmiana definicji gospodarstwa rolnego i postępująca polaryzacja w analizowanej grupie gospodarstw pod względem skali produkcji rolniczej spowodowały przede wszystkim, że radykalnie zmniejszyła się liczba gospodarstw ogółem, a tylko w nieco większym stopniu liczba gospodarstw bardzo małych ekonomicznie. Był to efekt wskazywanego wcześniej faktu nieobjęcia progami produkcji rolnej gospodarstw o powierzchni 1 ha UR, z których zdecydowana większość to gospodarstwa o niewielkiej lub w ogóle bez produkcji rolniczej. W rezultacie udział grupy gospodarstw małych ekonomicznie zmniejszył się w niewielkim stopniu (z prawie 97% do 87%). Natomiast grupa gospodarstw małych i średnich ekonomicznie zmniejszyła się w niewielkim stopniu, znacznie mniejszym niż cała zbiorowość, w związku z czym ich udział wzrósł znacząco, bo około 9-krotnie. Natomiast liczba

gospodarstw dużych i szczególnie bardzo dużych ekonomicznie nie tylko nie zmalała, ale nawet silnie wzrosła (o 70%, do 1,8 tys.), a w rezultacie ich udział wzrósł prawie 20-krotnie, jednak pozostaje wciąż na niskim poziomie (5,2%).

4. Podsumowanie

U progu przemian systemowych grupa indywidualnych gospodarstw rolnych 0–1 ha UR liczyła ponad 1712 tys. jednostek produkcyjnych (44,4% ogółu gospodarstw rolnych) i użytkowała 751 tys. ha UR. Najwięcej takich gospodarstw było w rejonach charakteryzujących się bardzo silnym rozdrobnieniem agrarnym (województwa południowo-wschodnie) lub wysokim poziomem urbanizacji (przede wszystkim region śląski). Poczynając od początku przemian systemowych, zmiany w grupie gospodarstw 0–1 ha UR uwarunkowane zostały radykalnym obniżeniem rentowności produkcji rolniczej, zmianą rynku rolnego z rynku producenta na rynek konsumenta, znacznym relatywnym potaniem produktów rolnych oraz trudną sytuacją na rynku pracy. Liczba gospodarstw rolnych zaczęła szybko zmniejszać się i w 2010 r. wynosiła 715 tys. Najszybciej ten proces zachodził w rejonach cechujących się korzystną strukturą agrarną, wysoką kulturą rolną oraz znacznymi możliwościami uzyskania dochodów pozarolniczych (województwa: wielkopolskie, kujawsko-pomorskie, opolskie, zachodniopomorskie), a bardzo wolno przebiegał w rejonach wskazywanego wyżej największego rozdrobnienia agrarnego. Dynamikę tego procesu osłabiała wzrastająca tendencja do tworzenia działek rekreacyjnych oraz tzw. drugich domów, w tym także w ramach żywiłowego rozdysponowania Zasobu WRSP. Jednocześnie widoczna była silna tendencja polaryzacji gospodarstw w tej grupie. Z jednej strony wraz ze wzrostem dochodów pozarolniczych w gospodarstwach domowych związanych z tego typu gospodarstwami rolnymi oraz poprawą w zakresie dostępności i jakości produktów na rynku rolno-żywnościowych, w przeważającej ich części jeszcze silniej widoczna była tendencja porzucania lub ograniczania produkcji rolniczej i przekształcania gospodarstw (działek) rolnych w ogrody przydomowe lub działki rekreacyjne. Po wejściu do UE tendencja ta została wzmocniona nieobjęciem gospodarstw poniżej 1 ha UR dopłatami obszarowymi. Udział gospodarstw z działalnością rolniczą, mimo zaliczenia od 2007 r. do tej działalności utrzymania UR w dobrej kulturze, zmniejszył się z prawie 100% w 1989 r. do 83% w 1996 r. i 57% w 2002 i 2010 r. Najniższy udział był w województwach popegeerowskich (pomorskie, warmińsko-mazurskie, lubuskie) i rejonach wysoko zurbanizowanych (śląskie i łódzkie), a najwyższy w tych o niekorzystnej strukturze agrarnej i typowo rolniczych (podkarpackie i lubelskie). Jednocześnie uwidoczniła się dynamiczna tendencja rozwoju gospodarstw wysokotowarowych. Oprócz istniejących już wcześniej w tej grupie wysokotowarowych gospodarstw ogrodniczych

i warzywniczych oraz ferm zwierząt futerkowych zaczęły powstawać fermy zwierząt gospodarskich, przede wszystkim drobiarskie, pieczarkarnie, gospodarstwa szkółkarskie, agroturystyczne itp. W tej grupie widoczna była silna tendencja do specjalizacji i koncentracji produkcji. Jaskrawo widoczne to było we wzroście liczby i udziału gospodarstw dużych ekonomicznie. Jeśli jeszcze w 1996 r. gospodarstw o wartości rolniczej produkcji towarowej powyżej 100 tys. zł było tylko 0,2 tys., to w 2010 r. gospodarstw o wartości produkcji standardowej 25 tys. euro było już ponad 2,8 tys., w tym ponad 1 tys. ponad 500 tys. euro.

Zmiana definicji gospodarstwa rolnego radykalnie zmniejszyła liczbę gospodarstw i w nieco mniejszym stopniu powierzchnię użytków rolnych. W grupie tej pozostały tylko gospodarstwa z działalnością rolniczą i gospodarstwa poniżej 1 ha UR spełniające relatywnie dość wysokie progi produkcji rolniczej. W 2013 r. spełniło te warunki 34,3 tys. gospodarstw (4,8% w stosunku do stanu z 2010 r.), a w ich użytkowaniu było 29,2 tys. ha UR (odpowiednio 11,4%). Jednak mimo tych różnic zakres i skala produkcji rolniczej, poza gospodarstwami tzw. działów specjalnych, uległy tylko niewielkim zmianom. W produkcji roślinnej zdecydowanie przeważała uprawa zbóż, a gospodarstw utrzymujących podstawowe zwierzęta gospodarskie było tylko kilka procent. Był to efekt tego, że w grupie tej około 2/3 to gospodarstwa o obszarze 1 ha UR, które nie zostały objęte progami produkcji rolniczej. Jednocześnie w grupie gospodarstw tzw. działów specjalnych widoczne było dalsze pogłębianie procesu koncentracji produkcji. Świadczy o tym wzrost liczby i udziału gospodarstw dużych i bardzo dużych ekonomicznie.

Przeprowadzona analiza wskazuje, że drobne obszarowo gospodarstwa w coraz większym stopniu nie są jednostkami produkcji rolniczej. Jednak zastosowane w „nowej” definicji gospodarstwa rolnego progi produkcji dla gospodarstw poniżej 1 ha UR wydają się aktualnie zbyt wysokie. Takich progów nie osiągnęłaby większość drobnych obszarowo gospodarstw powyżej 1 ha. Wydaje się także zasadne przeniesienie gospodarstw o obszarze 1 ha UR nieobjętych progami z grupy 0–1 ha do grupy 1 ha i więcej także nieobjętych progami.

Bibliografia

- Baer-Nawrocka A., Poczta W. (2016). Polskie rolnictwo na tle rolnictwa w Unii Europejskiej. W: Wilkin J., Nurzyńska I. (red). *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi* (s. 81–107). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Dzun W. (2005). *Państwowe gospodarstwa rolne w procesie przemian systemowych w Polsce*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Dzun W. (2012). Gospodarstwa rolne po wejściu Polski do UE. Analiza zmian strukturalnych na tle lat poprzednich. W: Drygas M., Zawalińska K. (red.). *Uwarunkowania*

- ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa* (s. 157–197). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Dzun W. (2013a). Drobne gospodarstwa w rolnictwie polskim – próba definicji i charakterystyki. *Wieś i Rolnictwo*, 2, 9–27.
- Dzun W. (2013b). Zagospodarowanie ziemi rolniczej w Polsce w okresie przed i poakcesyjnym w ujęciu regionalnym. *Wieś i Rolnictwo*, 4, 62–78.
- Dzun W. (2015a). Wpływ utworzenia i rozdysponowania Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa na strukturę gospodarstw rolnych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 3, 48–73.
- Dzun W. (2015b). *Gospodarstwa osób prawnych w procesie przemian systemowych i integracji z UE*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Dzun W. (2016a). Wpływ rozdysponowania Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa na strukturę gospodarstw rolnych w latach 1996–2010. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 2 (345), 26–50.
- Dzun W. (2016b). Możliwości analizy porównawczej zmian w liczbie i strukturze gospodarstw rolnych w latach 1990–2013 w świetle nowej definicji gospodarstwa rolnego. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 4 (349), 70–95.
- Dzun W., Józwiak W. (2009). Problemy poprawy struktury gospodarstw rolnych w Polsce. *Wieś i Rolnictwo*, 2, 73–92.
- GUS (1992). *Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986–1990*. Warszawa.
- GUS (1998). *Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. PSR 1996*. Warszawa.
- GUS (2003a). *Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. PSR 1996*. Warszawa.
- GUS (2003b). *Przemiany agrarne, PSR 2002*. Olsztyn.
- GUS (2013). *Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010*. Warszawa.
- GUS (2014a). *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 r.* Warszawa.
- GUS (2014b). *Rocznik statystyczny rolnictwa 2014*. Warszawa.
- Józwiak W. (red.) (2003). *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996–2002*. Warszawa: GUS.
- Józwiak W., Ziętara W. (red.) (2013). *Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002–2010*. Warszawa: GUS.
- Poczta W. (red.) (2013). *Gospodarstwa rolne w Polsce na tle gospodarstw Unii Europejskiej – wpływ WPR*. Warszawa: GUS.
- Zegar J. (red.) (2003). *Zróżnicowania regionalne rolnictwa*. Warszawa: GUS.
- Zegar J. (2009). *Struktura rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PiB.

Farms up to 1 ha in the Process of System Transformation and Integration with the EU

Abstract: In the initial period of systemic changes, farms with the area of 0–1 ha of arable area were quite an important element of farm structure in Poland, at least from a social point of view. The number of those farms and their share within the farm structure in

general varied significantly depending on a region. The farm numbers and structure were changing dramatically in the process of systemic changes, which was more intense than in case of small farms over 1 ha. The number of those farms declined significantly, agricultural production being abandoned or limited. At the same time within that farm sector a dynamic development was observed of a small group of highly specialized market-oriented farms. As a result of statutory change of the definition of a farm, which was introduced in 2012, that group of farms was radically decreased and their structure was changed. This article provides an analysis of changes within the group of farms 0–1 ha throughout the process of systemic changes and integration with the EU against the basic criteria of the new definition of a farm. The new definition excludes farms on which agricultural activity is not pursued as well as farms owned by natural persons (except for organic farms) which produce insignificant amount of agricultural products (the production must reach at least one of the production thresholds defined).

Key words: farm– definitions, group of farms with the area of 0–1 ha, agricultural production, economic volume, regional variation.